

"אני חייב ללמוד שפה שמקרבת אותי לאנשים..." : אסירים מתנסים

בדיבור אחר עם בנות הזוג

"I must learn a language that will bring me nearer to people...":

Prisoners experience a different talk with their mates

abstract

Language codes differentiate between social identities; however the possibility of using different codes flexibly, which is open to people, can bring about changes of social identities or blur borders between them. Language has also a reflective aspect – it enables the reference of a person to his self, his own identity. The issue of this paper is a research, based on observations and interviews, on learning a new language code by prisoners who take part in workshop on mate relationships, a code different from the one that they used beforehand. The new code offers the use of speech acts that express understanding, attention, respect and reciprocity instead of using harsh words, giving orders and disregard the mate. The findings indicate to the awareness of the workshop participants to the fact that the new code when used, indeed offered them opportunities to construct a different kind of relationship with their mates, and might cause a transformation of their own self as well. Nevertheless, the new code is sometimes met with suspicion and distrust by the mates. Examined in the paper is the meaning that participants relate to the new language code that was acquired, and the possibility of using it manipulatively is discussed.

תקציר

צפנים (קודים) לשוניים שונים מבחינים בין זהויות חברתיות . יחד עם זאת , אפשרות השימוש הגמיש בצפנים השונים , הנתונה לבני אדם , עשויה גם לתרום לשנוי זהויות או לטשט וש הגבולות ביניהן. לשפה יש גם היבט רפלקטיבי – היא כלי ל התייחסות האדם אל העצמי שלו , אל זהותו . בעבודה זו נחקרת , באמצעות תצפיות וראיונות , למידה של אסירים צופן לשוני שונה מזה שהורג לו בו ביחסייהם עם בנות זוגם , במסגרת סדנה על יחסי זוגיות שהם משתתפים בה . הצופן הנלמד

מציע פעולות דיבור המבטאות הבנה, התחשבות והדדיות, במקום לשון בוטה, ציוויים, והתעלמות. הממצאים מצביעים על הכרה של משתתפי הסדנה בכך שהצופן הלשוני החדש שלמדו מקנה להם אפשרויות לבניית מערכת יחסים מסוג שונה עם בנות זוגם, ובתוך כך גם לתמורות בעצמי. יחד עם זאת, השינוי בדרך הדיבור של האסירים כרוך בגילויים לא מעטים של חשדנות מצד בנות הזוג. נבחנת המשמעות שמייחסים המשתתפים בסדנה לצופן הלשוני החדש שנרכש ונידונה גם אפשרות השימוש המניפולטיבי בו.

מבוא

הכניסה לכלא מנתקת את האסיר מחיים בסביבות מרובות על פי בחירתו (אחת מהן היא חיי הזוגיות והמשפחה) ומפגישה אותו עם אנשים אחרים, סדרי חיים שונים ופעילויות שלא הכיר ואולי לא היה בוחר בהם אילו לא הגיע לכלא. אלה מזמנים התנסויות חיים חדשות ובתוכן גם דרכי דיבור שונות. הנתק מבת הזוג ומהמשפחה והשינוי שלעיתים חל בדימויו ובמעמדו בעיניהם, הם מהפגיעות הקשות הניחתות על האסיר, ובדרכים שונות הוא מבקש לשמר את תמיכת בת הזוג ולהבטיח את נאמנותה. בעקבות כל אלה, דרכי התקשורת עימה משתנות ומתחייב לעיתים שינוי של אופן השיח איתה.

בעבודה זו אנו מבקשים לבחון את המשמעות שמייחסים אסירים המשתתפים בתהליך סדנאי שנועד לשפר יחסי זוגיות, לאופן דיבור אחר שהם נחשפים לו בסדנה. על פי עדותם הם מתנסים ברכישה של דרך דיבור אחרת מזו שהם רגילים לה ונפתחים לביטוי רגשות. אנו מדברים על תהליך בו הם מגלים את היכולות שמעניקה להם ההשתחררות מסוג מסוים של פעולות דיבור (speech acts) ורכישת סוג אחר של פעולות דיבור ובתוך כך לעבור מאופן התייחסות אחד לבת הזוג לאופן התייחסות אחר אליה. בין פעולות הדיבור הרווחות בעולם הפשע ובית הסוהר, ושלדבריהם הם רגילים לעשות בהן שימוש גם בשיח עם בנות הזוג, שכיחות קללות, איומים, האשמות, פקודות, ושתיקות של בוז או של התעלמות. בסדנה, ובעקבותיה גם בשיח עם בנות הזוג, הם מתנסים בדיבור בין שווים, נעדר ציוויים, המתחשב בזולת ובתחושותיו ומתאר את רגשותיהם שלהם במלל לא אליים. מבחינה סוציולוגית, מדובר בפיתוח היכולת לעשות שימוש בצופן לשוני של קבוצה חברתית אחרת מזו שהשתייכו אליה עד כה, ואולי על תהליך מורכב יותר של ניידות בין צפנים לשוניים שונים.

ההיבט החברתי של שפת הדיבור

אחד ממנגנוני הזיהוי באמצעותם אנו משייכים בני אדם למסגרות חברתיות מסוימות הוא שפת הדיבור שלהם: אוצר המילים, כללי הדקדוק והתחביר המשמשים אותם, המבטא האופייני וכד'. אנו מזהים לעיתים שיוך מעמדי, אתני או מקצועי של אדם, היותו בן אזור גיאוגרפי כלשהו, או היותו יליד או מהגר, על פי הצופן הלשוני¹ המשמש אותו.

בעבודותיו השונות, הצביע בורדייה (בורדייה, 2005; Bourdieu & Bourdieu, 1991) על השפה כאחד המרכיבים המרכזיים של מה שהוא כינה "הון תרבותי", נכס המשמש את המעמד השליט בשמירת זהותו ועליונותו על מעמדות אחרים. ברנשטיין (Bernstein, 1970) קשר את היכולת או אי היכולת לעשות שימוש מגוון בצפנים לשוניים שונים, לתהליכים הנבדלים של החיברות הלשוני במעמדות השונים. בני המעמד הבינוני לומדים בשיח המשפחתי ובבית-הספר צפנים משוכללים (elaborated codes), אשר מאפשרים להם לתקשר בהקשרים חברתיים שונים ולפתח שיח מורכב. לעומת זאת, השפה המדוברת במעמד הנמוך מעניקה לילדיהם צפנים, שאולי עשירים בניואנסים, אך מוגבלים (restricted codes) להקשר החברתי המסוים שבו הם חיים ואינם מעניקים להם יכולת גבוהה להבעה לשונית מורכבת ומופשטת.

לצד היותה של השפה סימן היכר לשיוך חברתי כלשהו, דהיינו היותה גורם מסמן ומקבע, מוכרת גם התופעה הרווחת של עשיית שימוש גמיש ומגוון בצפני דיבור שונים בנסיבות חברתיות שונות או לצרכים חברתיים שונים. כך, בהרצאה אנו משתמשים בצופן שונה מאשר בשיחה עם חברים, ובפנייה לפקיד שאנו נזקקים לשירותיו אנו מדברים אחרת מאשר עם בת או בן הזוג שלנו. כאמור, על פי ברנשטיין, יכולת זו קשורה לשיוך המעמדי של האדם. אך מאחר שכיום אמצעי תקשורת ההמונים לסוגיהם פונים לקהלים רחבים ואפשרויות התקשורת בין בני אדם מרבדים חברתיים שונים יחסית פתוחות יותר, נראה שהזיהוי בין מעמד לשפה אינו כה הדוק כבעבר. כך עשויה השפה להוות דווקא אמצעי לניוד חברתי או לטשטוש גבולות וזהויות חברתיות. גומפרץ (Gumperz, 1971, 1982) הראה במחקריו כיצד מעבר לגורם המוצא המעמדי, גם האינטראקציה החברתית משפיעה על הצופן הלשוני שאדם עושה בו שימוש. אדם עובר מצופן לשוני אחד לאחר על פי המצב בו הוא פועל.

תיאוריות עכשוויות טוענות שהלשון לא רק מסמנת אלא גם מייצרת ומכוננת הבדלים וזהויות. כך, תכונות המיוחסות לגברים או לנשים מובחנות ומתחזקות באמצעות דרכי שיח מסוימות. "החשיבה הפוסט-מודרנית היתה רבת השפעה בהצבעה על האופן בו מגדר הופך לממשי בשדות שיח ובייצוגים מסוימים" (Ramazanoglu with Holland, 2002, p. 153). צורות הלשון המבחינות הללו בשימושן

החוזר ונשנה הן שמכוננות את הקטגוריות המגדריות, ובכלל זה את יחסי הריבוד ביניהן, והופכות אותן למוֹבְּנוֹת מאליהן. זהויות למיניהן, מגדריות, מעמדיות, לאומיות ואחרות, כוננו והתבססו באמצעות המופע, הביצוע החוזר ונשנה (performativity) של פרקטיקות חברתיות שונות, כולל שימוש בלשון מבחינה, בפנייה אל בן מין כלשהו (Butler, 1990) או אל בן מעמד או תפקיד כלשהו. בעקבות אוסטן (Austin, 1962) וסירל (Searle, 1979) שיצרו ופיתחו את המושג 'פעולת דיבור' (speech act), אותו חלק של הדיבור שהוא פעולה (כגון קביעה, הבטחה, התנצלות) או ש מביא את המדבר או השומע לכלל פעולה (כגון בקשה, פקודה, אזהרה), דיברה באטלר (Butler, 1990; 1993) על הלשון כמכוננת מציאות חברתית באמצעות פעולות דיבור חוזרות ונשנות.

כך שכיחה הטענה שסגנון הדיבור של גברים שונה מזה של נשים. מחקרים מראים שגברים מתקשים לדבר על רגשות ושתיקה היא צורת התנהגות גברית רצויה (יסעור בורוכוביץ, 2003). ברוח הגישה המתוארת צריך לומר שאופני הדיבור השונים הללו, החוזרים ונשנים אצל רבים, מגדירים למשתמשים בהם זהויות מגדריות נפרדות, ולא שצורות דיבור אלה נובעות מעצם היותם גברים או נשים. גם כאן, בדומה להבחנות המעמדיות, לתהליכי החיברות הלשוני תפקיד מרכזי בהבניית ההבדלים. למשל, מחקרים של השנים האחרונות מצביעים על כך שמבוגרים (הורים או מורים) מדברים אל בנים באופן שונה מאשר אל בנות (כאשר משתנים כמו מעמד או מוצא אתני גם כן מתערבים) (Bamberg & Moissinac, 2003).

יחד עם זאת, הפרקטיקות החברתיות, ובכללן הלשוניות, בתוקף הן ידרשן ללמידה ולחזרות מתמידות על מנת להתקיים, משאירות מקום לשינוי ותמורה. כפי שציינה באטלר (2001, עמ' 40-41), "במידה שהמגדר הוא תפקיד – הרי הוא תפקיד שלעולם אינו מבוצע בדיוק בהתאם לציפיות, ובעל התפקיד לעולם אינו ממלא עד תום אחר האידיאל שאליו הוא נדרש להגיע". שיבוש כזה בביצוע החוזר ונשנה, היוצר שינוי במאפייני הזהות של הקבוצה, עשוי להיות גם מכוון. לעיתים בני קבוצה אחת משתמשים במתכוון ב צופן לשוני הרווח בקבוצה חברתית אחרת, וזאת כדי לאמץ דימוי מסוים האופייני לאותה קבוצה. למשל, נערים לבנים מהמעמד הבינוני האמריקאי מאמצים לעיתים צופן דיבור הרווח בקרב שחורים מהמעמד הנמוך, כדי להיראות קשוחים וגבריים (Bamberg & Moissinac, 2003).

אנו יודעים שקבוצות ספציפיות, כגון קהילות מקצועיות, בונות לעצמן לעיתים זהות נבדלת באמצעות טיפוחה של עגה ייחודית משלהן, מה שמכונה ארגו (argot). זאת, במידה רבה, כדי למנוע מאחרים האזנה לסודות של חברה והצטרפות לשיח שלהם, וכדי ליצור סימנים מבחינים בין השייכים לקבוצה לאלה שאינם נ מנים על חברה. כך גם לאסירים יש ארגו (Sikes, 1958) השאוב במידה רבה

מעולם הפשע, והם מפתחים שפה מוצפנת בכדי שלא תובן על-ידי הסוהרים (עינת, 2005), או כדי לקיים את זהותם ותרבותם הנפרדת מזו של הממסד הכולא (Haney, 2006). יצירת הארגו מציינת הן את היסוד הקבוע והמסמך של השפה והן את היסוד הדינמי, המשתנה והמשנה. היא מציינת את האפשרות לאפיין באמצעות השפה קבוצה מסוימת בעלת קביעות כלשהי ואת האפשרות לבנות תהליך מבחין ומאבחן, לשנותו ולשכללו מידי פעם. הארגו גם מאפשר לדובריו לבטא באופן חופשי יותר, אמירות שנחשבות לא ראויות בשפה הרשמית.

ההיבט הרפלקטיבי

השפה משמשת את האדם לא רק לתפיסת מקום בהקשר החברתי, כגון מיקום מעמדי, מגדרי ומקצועי, אלא גם להתייחסות אל העצמי שלו, אל זהותו, באמצעות הלשון. הל וגרינו (Hull & Greeno, 2006) דיברו על שתי דרכים שבהן ממלאת הלשון תפקיד חשוב בתהליך מי מוש העצמי: הראשון מתייחס לתפקיד הנרטיב בהבניית הזהות באמצעות השיח. אלה הם הסיפורים שאנו לומדים לספר לעצמנו ולאחרים אודות מי שהיינו, מי שאנחנו, מי שברצוננו להיות ומדמיינים את האפשרות להיות. השני הוא בחינת התהליך של רכישת שיח חדש, במיוחד של למידה לדבר בדיבור של עולמות חדשים משוערים.

אפשר אפוא לראות את תהליך הבניית הזהות כמאבק לינגוויסטי אידיאולוגי להפיכת המילים של אחרים, במידה מסוימת לפחות, לשלנו – ליצירת מה שבכתיב מכנה "שיח משכנע באופן פנימי", אולי באמצעות תזמור של קולות משדות שיח מרובים (ibid, p. 85).

השימוש בלשון ליצירת נרטיבים המעצבים את העצמי ולמידת "המילים של אחרים" כדי לעצב זהות חדשה, הם שני היבטים מרכזיים בשיח המתנהל בסדנת האסירים שחקרנו.

רוזס (Rhodes, 2005) ציינה, בעקבות ביליג (Billig, 1999), ראשית, שההרגלים של הלשון המקובלת מופנמים במהלך החיים וכך הם מבטיחים שמארג האינטראקציה החברתית גם ייחפך לשפה הפנימית של המחשבה. שנית, הלשון עצמה היא דכאנית בעצם היותה הרגלית, חוזרת על עצמה, צפויה. אלא שתפניות בשיחה יוצרות מתח בלתי נמנע בין מה שצריך לבין מה שלא צריך להיאמר. אלה מציעות הזדמנות לטרנסגרסיה (חילול הגבול). כך השיחה – כשימוש בלשון שנרכשה והופנמה במהלך החיים מצד אחד וכמימוש לשוני-חברתי המתייחס לנסיבות התרחשות השיח מצד שני – היא בעת ובעונה אחת יוצרת וגם דכאנית. במחקרה על אסירים הכלואים בתאים מבודדים בבתי סוהר בארה "ב המאובטחים באופן מקסימלי, היא מצביעה על כך שהדיבור בין התאים, דווקא בשל הנתק ואי היכולת לפגוע במדבר, עושה את

המדבר לפעיל חברתי (social actor) ולא לקורבן, והדיבור אף "פותח מרחב לטרנסגרסיה ולהגדרת עצמי חדשה" (Rhodes, 2005, p. 401). זאת, כאשר הדיבור (לרוב בצעקות) כדרך של קיום תקשורת עם כלואים אחרים הוא מצד אחד התרסה נגד הממסד הכולא ומבודד, ומצד שני משמש דרך לגינוי אסירים מטרידי ילדים (פדופילים) ואיום לפגוע בהם, וכך הופך את המדברים – בעיני עצמם – לאנשים הגונים ולאזרחים טובים במידה מסוימת. אוקונור (O'Connor, 2000) מדווחת על השימוש הרפלקסיבי שעושים אסירים בנרטיבים המסופרים למראיית והמסייעים להם למצב עצמם כסוכנים, כבעלי יכולת פעולה ואנשים אחראים.

הבאת בני אדם לשינוי באמצעות תהליך רפלקטיבי המבוסס על שימוש מכוון בדיבור, הוא פרקטיקה מקובלת של מטפלים נפשיים למקצועותיהם השונים (פסיכולוגים, עובדים סוציאליים, יועצים משפחתיים וכד'). פוקו (1986) רואה בכך מכשיר כוחני של משמוע. ברוח פוקו, תיארה פוקס (Fox, 1999) תוכנית המופעלת בבתי סוהר מסוימים בארה"ב שבה מנסים אנשי טיפול מקצועיים, שנמנים על סגל בית הסוהר, להביא עבריינים אלימים לכלל תיקון, להפנמת שינוי של התנהגות, באמצעות תוכנית טיפולית פסיכולוגית-קוגניטיבית המבוססת על הכרת המשתתפים בחשיבה המעוותת שלהם ועל נטילת אחריות למעשיהם. כלי מרכזי בתוכנית הינו שיח של וידוי ואימוץ שפה שמבקשים להנחיל להם. התוכנית מעוררת, לדבריה, התנגדות של המשתתפים הן בשל התפקיד הכפול של המנחים – כמטפלים וכאנשי ממסד – והן משום שהם חשים שמטרת התוכנית היא לפקח עליהם.

מרונה (Maruna, 2000, p. 149), שחקר אסירים שהשתחררו, מצא שאלו מביניהם שהתרחקו מעולם הפשע ואף עשו מעשים של תיקון, אופיינו בתחושת שליטה בגורלם ובנטילת אחריות למצבם לאחר השחרור מהמאסר. אחד הביטויים לכך היה הלשון בה השתמשו. כך, אחד ממשתתפי המחקר השתמש בלשון מרחיקה מהעצמי או סבילה בתארו את שגיאות העבר ("כאשר אתה בתוך הסיטואציה הזאת..."); "הסוף היה... שהילדים נלקחו ממני..."), אבל עשה שימוש נרחב בגוף ראשון יחיד כאשר סוף הסיפור היה טוב ("יצאתי מהסמים"; "לחמתי כדי לקבל את הילדים").

המחקר והקשרו

שדה המחקר הוא סדנאות על זוגיות המתקיימות מזה מספר שנים בבתי כלא שונים. כל סדנה נמשכת 12 פגישות של שעתיים כל אחת והיא מונחית ע"י זוג מתמחותים שעברו קורס לטיפול זוגי בשיטת PAIRS² באוניברסיטת בר-אילן³. חשוב להדגיש, המנחים/ות אינם עובדי שירות בתי הסוהר ועבור המערכת הם בגדר מתנדבים. המחקר מבוסס על סדרת תצפיות של עורכי המחקר בפגישות של ארבע סדנאות

שהתקיימו בשנים 2004-2007, ועל 21 ראיונות⁴, שהתקיימו באותן שנים, עם חלק ממשתתפיהן. למשתתפים בסדנאות נמסר בפגישה הראשונית על המחקר ועל האפשרות לפרוש בכל עת. נאמר להם שהמחקר נועד לבדוק מה עושה הסדנה למשתתפיה. צוין שכמו מנחות/מנחי הסדנאות גם אנחנו איננו אנשי שירות בתי הסוהר והובטח שלא יימסרו לשום גורם שום פרטים מזהים על המשתתפים. כך גם לא נאספו במחקר שום פרטים אישיים על המשתתפים מעבר למה שהם הזכירו ביוזמתם בפגישות הסדנה או בראיונות. התקבלו בלבביות רבה על ידי המשתתפים ורבים פנו אלינו ביוזמתם כדיבור ובסיפורים לפני הפגישות, בהפסקות או לאחר הפגישות. בפגישות הסדנה משתתף/ת בקביעות, ללא קשר למחקר, קצין/ת החינוך של הכלא. בראיונות לא נכח איש מלבד המראיין והמראיין. במקרים בהם הוקלט הראיון⁵ היה זה בהסכמת המראיין.

ההשתתפות בסדנה היא וולונטרית, אך נעשה מיון מסוים של המעוניינים להשתתף על ידי קצין/ת החינוך של הכלא ומנחי הסדנה כדי להבטיח שכוונת המצטרפים היא רצינית והולמת את רוח הסדנה. בכל סדנה משתתפים 7-12 גברים בגילים שונים, לרוב בין 25 ל-50, מעדות שונות ומקבוצות לאומיות ודתיות שונות, שנשפטו לתקופות מאסר שונות בשל עבירות שונות. מרבית המשתתפים הם יוצאי שכבות חברתיות נמוכות, גדלו במשפחות פגועות והשכלתם נמוכה. משתתפים לא מעטים הם אסירים חוזרים.

PAIRS היא תוכנית הדרכה פסיכולוגית חינוכית (ולא תוכנית טיפולית) ללמידת מיומנויות שנועדו לשפר ולחזק מערכות יחסים אינטימיות בין אנשים בכלל⁶ ובין בני זוג בפרט (Gordon, 2003). היא עושה זאת באמצעות התנסות במספר מיומנויות כגון תקשורת, היכרות עם העצמי, פיתוח של אינטימיות ובידור ציפיות הדדיות. כך, לדוגמה, עולים בסדנה נושאים כמו התנהגות מפיסת, התנהגות מטפחת, מריבה הוגנת, מגע וחיבוק. הפעילויות מבוססות על משחקים דינאמיים, התייחסות להיגדים או לציורים שמציגות המנחות, כתיבת מכתבים, דיונים בקבוצות קטנות וכד'. הפעילויות השונות הן בסיס לדיון פתוח בין המשתתפים בו הם מספרים על חוויותיהם, ניסיונם ותפיסותיהם בזיקה לנושא הפגישה. השיח המתפתח כורך סיפורים אישיים על העבר הרחוק והקרוב, יחד עם היגדים מכלילים המבוססים על ניסיון אישי, תובנות, חכמת חיים וסטריאוטיפים. עולות גם הערכות על הצפוי – תקוות לצד חששות. מבחינת מטרותיה, התוכנית המופעלת בבתי הסוהר מבקשת לסייע לאסירים גברים להתמודד עם מכלול קשייהם בקיום היחסים עם בנות הזוג, במיוחד לנוכח מצבם הכלואים. תוכנית זו מבקשת להביא לשינוי התנהגות שכרוך במידה זו או אחרת בבחינה רפלקטיבית של העצמי ביחסיו עם האחר ושל תפיסות מגדריות.

במהלך התצפיות והראיונות, שבאמצעותם ביקשנו לברר את השאלה הכללית מה עושה הסדנה למשתתפיה ומה משמעות השיח המתפתח בה, שמנו לב לכך שרבים ממשתתפי הסדנאות מגלים לעצמם,

על פי עדותם, שהסדנה מכוונת אותם להתנהגות אחרת עם בת הזוג, באמצעות רכישת דרך דיבור שונה עמה. הם סיפרו על ההתנסות בדיבור מסוג אחר עם בת הזוג בעקבות ההשתתפות בסדנה, על הקושי שלהם לעשות זאת וגם על הקושי שיש לעיתים לבת הזוג לקבל את השינוי. שאלת המחקר שהצבנו לעצמנו בעקבות זאת היתה: איזו משמעות מייחסים האסירים משתתפי הסדנה לשפה השונה ולדרך הדיבור החדשה שהם לומדים? ובאופן ספציפי יותר: האם דרך הדיבור השונה מבטאת הסתכלות אחרת על בת הזוג? או תפיסה אחרת של העצמי המדבר? או אולי היא אמצעי מניפולטיבי בלבד להבטחת הנאמנות של בת הזוג.

שפה אחרת – יחסים אחרים עם בת הזוג

מושא הדיבור וביטוי הרגשות שמשתתפי הסדנה מתייחסים אליו הוא האישה: האישה כבת זוג ובמידה רבה גם האישה כשייכת למגדר אחר, כמי שאינה גבר. אחד האסירים מספק תיאור של השיח עם אשתו, שדומים לו חוזרים אצל משתתפים אחרים בסדנה:

אני אף פעם לא דיברתי עם אשתי. אנחנו עשרים שנים יחד... פעם יצאתי מהבית לא הייתי אומר שלום, bye, להתראות. אני היום מדבר. אפילו עם חתול אני יודע לדבר. אבל לא דיברתי עם רותי. לא נתתי לה אף פעם מחמאות... אשתי היתה חפץ עבורי. אני בנאדם שיודע לדבר, ליצור קשרים, אבל לי היא היתה מובן מאליו, באמת כמו חפץ. ההימנעות מדיבור היא גם כן מעין פעולת דיבור, היא סוג של אמירה המציב ה, במקרה זה, את הנמנעת כאישה וכבת זוג בעמדה של תת-אדם, "כמו חפץ", כפחותה מחתול שעימו הוא יודע לדבר. תיאור זה הולם את הדימוי הרווח שגברים מתקשים בביטוי רגשות, או מאמצים לעצמם את ההימנעות מביטוי של רגשות כחלק מזהותם הגברית, שכן ביטוי מילולי של רגשות נתפס בחוגים מסוימים כלא גברי. יסעור בורוכוביץ (2003) טוענת שתופעה זו אופיינית יותר לגברים אלימים, והיא גם באה לידי ביטוי מודגש ביחסיהם עם נשים. כך, לדוגמה, מספר אחד האסירים במחקר שלנו:

פעם חשבו שאני חיה, שאין לי רגשות. הייתי טיפוס קפוא. שום דבר לא ראו עלי. לא ראיתי הילדה שלי 18 שנים אבל לא ראו עלי כגב. אני הייתי קפוא בלי רגשות... פעם הייתי שומר הכול בפנים. שומר חזק ואחר כך מתפרץ על אנשים. הסדנה היא מצב של שיח, דיבור והקשבה, על נושאים אישיים טעוני רגשות שנוגעים ליחסים עם אחר נעדר. כאתר של שיח פתוח, של דיבור גלוי לב על העצמי ונכונות לחשיפה ואף לוויודי, מהווה הסדנה ניגוד בולט לתרבות הכלא שאחת ממצוותיה "לא תעשה" שלה היא: "אל תדבר בהרחבה על ענייניך האישיים או על ענייניהם של אסירים אחרים" (עינת, 2005, עמ' 67). בתרבות הכלא, כמו בעולם העברייני,

הדיבור מבטא, במפורש או במשתמע, במידה רבה יותר מאשר בשדות שיח אחרים, עמדה נחרצת ביחסי כוח. הוא נושא מסר של אלימות בפוטנציה או התמודדות עמה (Rhodes, 2005). גם האינטראקציות עם בת-הזוג, כפי שהן מתוארות על ידי המשתתפים במבט אל העבר וגם אל ההווה, מאופיינות בהימנעות מדיבור, כמתואר לעיל, או בדיבור סמכותי, מצווה.

"כשאני רוצה להגיד את מה שיש לי, מה שהיה קורה בדרך כלל שאני אומר את זה בברוטאליות, בתקיפות. מבחינתי, אני תמיד צודק. הדעה שלי היא הנכונה והקובעת. זה היה כך בבית. אף אחד לא היה יכול לחלוק על הדעה שלי או להתווכח איתה. אף אחד לא יגיד לי מה לעשות. אף אחד לא ילמד אותי כי אני יודע הכול."

כמה מפעילויותיה של הסדנה מדגישות את מקומה של ההידברות, דהיינו השיח ההדדי והשוויוני פחות או יותר עם הזולת, כמרכיב מרכזי ביחסי זוגיות תקינים. מעבר לכך, הסדנה עצמה היא התנסות בדיבור ובהקשבה לאחר ובמודעות למה שעובר עליו. הנרטיב של העצמי המדבר מתחיל להכיל את האחר כסובייקט ולא רק כאובייקט. כוחם של הדיבור וההקשבה ביחסים הבינאישיים מקבל אפוא משמעות שלא הייתה מוכרת לחלק מן המשתתפים. על הקושי הרגשי לדבר מעידות האמירות הבאות של שניים מהמשתתפים:

אני בא ממקום שאני לא יודע לדבר. אם הייתי יושב עם אדם רגיל, נורמטיבי, לא היה מבין אותי. רגשות זה מילים שלא השתמשתי בהם. רק היה לי קומבינות ולשרוד.

אני ככה. לתת לאישה יותר מידי פידבקים זה אסור. זה מעצמי... היה לי גם פחד על עצמי לתת לה פידבק, כדי שאני לא אראה רכרוכי בעיניה. אני יודע שהחשיבה שלי לא נכונה. אחותי למשל, איך בעלה מתייחס אליה ומדבר איתה יפה, אני רואה אותה בלי עין הרע, איך היחסים שלהם יציבים ועולים, ואיך זה אוסף את המשפחה. ואני, תקוע עם חיים של ג-ב-ר-י-ם, עם איזה משרתת. היום יש שינוי. אני מנסה לשנות, אבל יש הרבה מה לשנות.

הדיבור כביטוי של רגשות וכהבעת יחס אוהד לאחר, נתפס כאקט לא גברי בסביבה ממנה באים המשתתפים הללו. הסדנה מאפשרת להם להתבונן בכך מתוך ריחוק והסתייגות. הדיבור הוא ניגודה של תגובת שתיקה והתעלמות, הוא ניגודה של תגובה פיזית אלימה וכהידברות, שיש בה הדדיות, הוא ניגודו של צווי, של יחסי אדנות המציינים גבריות.

מרואיין: פעם זה היה "אני לא רוצה לשמוע". לא אפשרתי להן [לאישה ולבנות] לומר לי מה הן מרגישות. כשהן היו אומרות משהו או מבקשות משהו – ישר פסלתי, בלי באמת

להקשיב. מסכנות. עכשיו כשאני חושב על זה , הן היו ממש מסכנות . היום אני מנסה להעביר להן את מה שלמדתי.

מראיין : איך?

מרואיין : אני אתן לך דוגמה מהשבוע האחרון. הבת הגדולה שלי הייתה בכעס עם בעלה . בעלה התלונן שהיא יותר מידי בזבזנית . היא קונה בלי לעשות יותר מידי חשבו . דיברתי איתם בטלפון ביום חמישי , גם איתו - עם החתן שלי . הקשבתי לו כשסיפר לי על הטענות שלו ואמרתי לו שזה בסדר שהוא כועס , הוא צודק שהוא כועס , זה טבעי מה שהוא מרגיש. יחד עם זה אמרתי לו "בוא ננסה שהכעס הזה לא ייקח אותנו לשבת " . ואז הוא אמר לי "אתה יודע, הקול שלך והשלווה שלך מרגיעים אותי"...

אחר כך דיברתי עם הבת שלי , הצעתי לה שתפנק אותו בשבת . אמרתי לה : "כל מה שהוא אומר לך על הוויכוח שלכם , תגידי לו – אתה צודק, אבל בוא נדבר על זה אחרי השבת . את יכולה אפילו להודות בכך שהבזבוזים זו המחלה שלך ; את מראה לו ככה שאת מודעת ורוצה לטפל בזה. לא צריך לפרק את החבילה בגלל סכסוך כזה".

הדוגמה שמספק האסיר לשיחה שניהל עם חתנו ובתו מציגה כיצד באמצעות תרגילי התקשורת ודרכי השיח שהתנסה בהם במפגשי הסדנה החליף פעולת דיבור פסקנית, מצווה, המבטלת את דברי האחר ומשתיקה אותו, בפעולת דיבור של הסכמה, הבנה וייעוץ לבני השיח.

הצורך – הקשור בנתק שכופה המאסר – להשתית את היחסים עם בת- הזוג על הבנה במקום על כוח, כדי להבטיח את המשכיות הקשר עימה , מחייב שימוש בשפה ש משתתפי הסדנה מיעטו בעבר להשתמש בה או לא השתמשו בה כלל, כפי שמתארים גם משתתפים אחרים. אומר אחד מהם : "הייתי צועק . בכלל, כשכעסתי היו הרבה צעקות בבית , מציד, צעקות שלי ... היום, אני מדבר בשקט . גם כשאני לא מסכים וכועס – הם מקשיבים לי וקולטים את מה שאני אומר. כל הזמן אומרים לי בבית , במיוחד הבנות שלי , 'חבל שלא דיברת איתנו ככה כשהיית בחוץ'".

ומספר משתתף אחר : "איתה [עם בת הזוג הנוכחית] אני חי כבר שבע שנים, ולא רוצה לעזוב אותה ולחזור לגרושתי . אך כל פעם שאני מ תרגז, אני אומר לה 'סעי לאמא שלך ' ומאיים. עכשיו אוכל לדבר."

השינוי מתבטא בדיבור המלווה בהקשבה , בכבישת כעסים , בהימנעות מצעקות ומקללות , במתן ביטוי מילולי ל רגשות ואפילו בהרחבת אוצר המילים והביטויים : " יש שינוי מבחינת השפה . יש מילים

שממש לא ידעתי את הפירוש שלהן ובטח שלא השתמשתי בהן . מילים שהיו חדשות לחלוטין בשבילי . למשל 'אני מניח...!'. זו שפה חדשה, אלה מילים שעוזרות להגיע לעמק השווה", אומר אחד המשתתפים. הדיבור השונה נועד לבניית יחסים מסוג אחר לא רק עם בת הזוג אלא גם עם בני אדם אחרים . הוא מבטא הבניה של דימוי עצמי אחר בעולם : "אני חייב ללמוד שפה שמקרבת אותי לאנשים . כשאצא מפה אני צריך להסתגל לעולם , לרוץ בתוך המעגל של החיים . צריך ללמוד שפה אחרת , אחרת אני יחזור לכלא", אומר אחד המשתתפים. משתתף אחר מתאר את השינוי שהתרחש בו בעקבות השפה שרכש כשינוי אישיותי :

"גם כשידעתי שאני צודק לא היה לי מלים לדבר , לא ידעתי איך להגיב, ידעתי רק קללות. היום יש לי בחירה . אני יכול לבחור , לחשוב עם מה אני משתמש , אני למדתי . יודע היום שיש מלים. בעבר לא ידעתי איך לחשוב . הכול היה קורה לי כמו כדור שלג . לא ידעתי מה לעשות ואיך להגיב. היום למדתי לדבר . לא קיללתי, לא פגעתי באף אחד [באירוע של מה שנראה לו כהתנכלות של סוהר] . היה לי מאוד קשה ; הייתי פגוע מכל העניין . יש לי כעס וידעתי שאני כועס . ואני ידעתי – אני יעבוד גם בביוב , בכל מקום. אני לא אשלם מחיר על השטויות, לא אתן לפרובוקציות. אני יודע להגיב, אני יעשה מה שאני רוצה."

הוא מדבר על רכישת כלים לשוניים שלא עמדו לרשותו קודם לכן , המאפשרים לו להגיב באופן מחושב תוך שליטה עצמית, מאפשרים לו דרכי התייחסות מגוונות יותר לבני אדם. הוא מדבר על יכולת לחשוב, דהיינו על יכולת לראות את המציאות באופן מורכב יותר . הוא מדבר על נכונות להימנע מפגיעה באחרים . מרונה (Maruna, 2000, p. 167), שחקר אסירים שהשתחררו והתרחקו מן הפשע , טוען שהיצירה והקידום של "שיח מחליף" לשפה העבריינית המהותנית, יכולים לסייע לעבריינים לשעבר לכתוב תסריט של גאולה לעצמם.

לצד הדיבורים על השינוי שחל אצלם , ישנם המדברים על הקושי לדבר אחרת . מספר אחד המשתתפים על הקושי לתת משוב ולבטא רגשות :

"אמנם יש בינינו היום יותר שיחות שקשורות אלינו , ליחסים בינינו. זה דבר שאף פעם לא היה. אני לא הייתי מדבר . אבל עדיין אני לא בשביל "חזרת תוכי" ו"משוב" וכל מה שאתם מלמדים. אתה יכול לראות שלפעמים בקבוצה אני מסתגר ולא משתתף, אני עדיין סגור." ואילו משתתף אחר מדבר על הקושי להבליג ולהימנע מאלימות, כמקובל בסביבה :

"קשה לי להאמין שאני יכול לשתמש בזה בכל מצב. בבית שלי אני רוצה לשלוט בכעסים שלי, אבל בחוץ – יש מקומות שאם מישהו ידבר אלי לא יפה אני יהרוג אותו ; יגיד לי מאניאק, לא בטוח שאני אוכל לא להגיב מיד, כמו שאתם."

שינוי השפה מעורר חשד

דיבור אחר, שימוש בשפה אחרת, הם מופע אחר של האני. הם נתפסים לא רק אצל המשתתפים בסדנה כשינוי זהות אלא גם אצל בנות הזוג. שינוי כזה במופע עשוי לעורר חשד באשר לכנות המצג החדש וחשש באשר לטיבה של הזהות החדשה. ישנם בין המשתתפים המודעים לתגובה הספקנית של בת הזוג: כשלמדנו את הגלגל [המדריך לדיאלוג] התרשמתי מזה מאוד. לפעמים אני אומר, אולי אני אשתמש בכלי הזה בשיחת הטלפון עם אשתי, אבל אני לא יודע איך היא תגיב אז אני לא עושה את זה. אני לא יודע מה היא תחשוב עלי אם אדבר איתה לפי הגלגל. נראה לי שמצד אחד זה ילהיב אותה ומצד שני היא תבקר אותי ותגיד שאני יודע לעשות את זה רק בטלפון ולא כשהיא תשב מולי.

משתתף אחר שכבר ניסה לדבר באופן שלמד בסדנה מספר: "דיברתי עם אשתי כמו שאתה מציע, אמרה לי 'השתגעתי'. דיברתי באופן רגיש וחס, נתפס אצלה כאילו אני מתחנף, כחולשה".

משתתף אחר מספר על הצורך לשכנע את בת הזוג בכנות השינוי: "אשתי אומרת 'נהיית חנון', קצת לועגת לי. הייתה רגילה לבעל אליים. היום אני מנסה בדיבורים, עוד פגישה ועוד פגישה צריך סבלנות". זה נשמע כמו תהייה של בת הזוג על הדמות החדשה, בחינה חוזרת ונשנית של מידת האמינות של דמות זו. מעבר לכך, זה גם שינוי ביחסים שהתקבעו בין בני הזוג, שהפכו למובנים מאליהם, שינוי בסדירות החיים שאין לדעת מה הוא מבשר (Garfinkel, 1984).

ביטוי ברור יותר של חשדנות מצד בת הזוג נשמע בדבריו של משתתף אחר: "יש לי אישה שרגילה לשפה שהייתה לי. נראה לה מוזר השפה החדשה שלי והיא אפילו עוקצת אותי... היא הכירה דויד קשוח ומופנם חותך דברים, דיבור חד. היא התרגלה לסגנון שלי. היום מסתכלת עלי ולא מאמינה שזה אני". השינוי בשפה עשוי אפוא לא רק לקרב את בת הזוג, הוא יכול גם להרחיקה. אומר אותו אסיר:

אני לא יודע איך אשתי תסתדר עם הפתיחות שלי, עם הבעת הרגשות. האם לא תרצה לעזוב אותי. ואין לי לאן ללכת, רק אליה. מצד שני, אם אחזור אליה ונהיה סגורים ותיתן לי כסף לסמים כדי להרגיע אותי – אני יחזור לכלא. אני מעדיף דיבור אמיתי איתה, אבל לא בטוח שהיא יכולה.

רכישת אופן הבעה חדש, אשר קשור ה לניסיון לאמץ אורח חיים אחר, מעצימה את המשתתף ונותנת לו הרגשה ש הוא מסוגל להשתחרר מהתלות בסמים, אך מצד שני שינוי השפה וסוג התקשורת החדש עם בת הזוג שהשינוי מעניק – אשר אינו כולל שימוש בסמים – עשויים להרחיק אותה ממנו וכך יאבד את התומך היחיד שנותר לו.

הקושי של בת הזוג לקבל את דרך הדיבור החדשה יכול לנבוע לא רק מחשדנות לגבי משמעות השינוי בדמות בן הזוג ובמערכת היחסים שהתעצבה עימו, אלא גם מהקושי לקבל את התרבות האחרת שמייצג הדיבור החדש שסיגל. כך אומר אסיר ערבי: "אשתי רוצה שאתן לילד כדי שיפחד ממני. אני נותן לה לצעוק, אך לא נשאב. זה בכאב שלה".

אך יותר מכך, השימוש בשפה האחרת עשוי לנכר את האסירים מחבריהם ומעולם הפשע ולהציגם כרכרוכיים, חלשים, לא גברים.

אנשים פחדו ממני. הכירו אותי כאחד שלא עושה חשבון. ופתאום אני משנה הרגלי התנהגות. אלה שמכירים אותי בחוץ לועגים לי, אומרים לי נח-נח, זבל, מניאק, כי אני עברתי שינוי. אני לא עונה. לא מגיב. אפילו כאן בכלא אני מדבר בטלפון ומישהו אומר לי מניאק, הגבתי בסלחנות ונתתי לו לדבר לפניי. בעבר הייתי מתנפל עליו וגומר אותו. היום אני יכול להגיד לאסירים בתא שלי (שמונה), אני אומר להם זה מפריע לי שמהבוקר כל דבר מקללים. אחד כועס שלא רואה את המגבת שלו, ישר קללות. חלק מהם הבינו אותי וקיבלו מה שאמרתי וחלק צחקו עלי אמרו לי תשים צמר גפן באוזניים. יעאני לעגו לי, זלזלו בי. אבל אני לא מגיב בהתפרצות. פעם הייתי אומר לו "אם עוד פעם תקלל בחדר אני אזיין אותך", היום אני לא מקלל. אני לא יכול לדבר ככה. לא בגלל פחד, אלא זה נראה לי לא מכובד לדבר כך למישהו אחר, בטח לא לאשתי.

המאמץ לרכוש שפה חדשה יכול לבטא רצון כן לשינוי, לבניית זהות חדשה ונרטיב חיים אחר, אך אפשר שהוא מ בטא אסטרטגיה שונה להבטחת שליטה ונאמנות, כאשר בעקבות המאסר הנסיבות השתנו ואין אפשרות להפעיל את האסטרטגיות הישנות. אומר משתתף אחר:

סיפרתי לאשתי שגיליתי איזה טריק: איך לדבר על דברים שמפריעים לי ולא דיברתי איתה עליהם. אני יכול להסביר את עצמי, יודע איך לבטא את עצמי ושגם יהיה לנו פתרון בשיחה. אני יכול לומר מה אני מרגיש, איך אני כועס, אבל לתת לזה גם מקום של תקווה ואופטימיות שהמצב יש תפר. היא רצתה מאוד לדעת. אמרתי לה: "עוד לא". אני רוצה לשבת עם עצמי ולעשות לי סדר. לקחת כמה נושאים שאני רוצה לדבר איתה עליהם, ולשבת עם עצמי ועם המעגל [מתכוון למדריך לדיאלוג שנלמד בסדנה]... אני אשב ואחשוב מה אני רוצה לומר ואצמצם את זה בכמה משפטים.

האמנם מדובר כאן ב"טריק", באסטרטגיה שמטרתה הבטחת שליטה טובה יותר בבת-הזוג, על כן יש לחשב את הצעדים ולעשות בהם שימוש מתוחכם? או אולי מדובר בתחושה ש היחסים עם בת הזוג הם עניין עדין ורגיש שדורש תגובה מחושבת ולא ספונטנית, בחירה זהירה של המילים על מנת להשיג

הידברות? אין לנו תשובה ברורה לשאלה זו, ייתכן ששתי האפשרויות קיימות. בכל מקרה, מדובר בהכרה חדשה שמשתתף הסדנה הגיע אליה, בכך שהדיבור הוא אמצעי פעולה מורכב ורב אפשרויות, והשימוש בו דורש חשיבה ותכנון.

בורדייה (Bourdieu, 1991) הצביע, כאמור, על היותה של השפה הגבוהה חלק מההון התרבותי של בני השכבות המבוססות, אשר באמצעותן הם משעתקים את מעמדם. בהקשר של סדנת האסירים אפשר לכאורה לראות את המרת הדיבור תוקפני ואת השתיקה המתעלמת או המאיימת בדיבור מֵבין ומתחשב וביכולת לבטא רגשות, עליה הם מצביעים כתרומת הסדנה, כשאלת משאב מעולם תרבותי אחר, תרבות המעמד הבינוני המבוסס והנורמטיבי, על מנת להבטיח את נאמנות בת-הזוג ותמיכתה כאשר הם בעמדה של חולשה ביחס אליה. מדובר, על פי אופן ראייה זה, בשינוי טקטי בלבד: תמורת שיתוף הפעולה עם מנחות הסדנה וההיענות לכללי ההתנהגות הנדרשים במפגשים, מבקש האסיר לרכוש כלים שונים לשליטה באחר, כלים ההולמים את מצבו הנחות. ואמנם החשד לשימוש מניפולטיבי בלשון מקנן אצל בת-הזוג, כפי שחש בכך משתתף הסדנה:

מרואיין: היא לא למדה איך לקבל את השינוי שאני עברתי. כל מה שאני עושה היום הוא לא בסדר ולא ראוי מבחינתה לאמון.

מראיין: אם אני מבין, אתה אומר "אני למדתי לדבר בפתחות, לנהל דו שיח". באת והשתמשת בזה וזה היה לחולשה בעינייה.

מרואיין: היא עוקצת אותי "תלך למנחות שלך, לאדלר שלך". אני הבעתי רגשות, התחשבות, הבנה. באתי לזוגיות ממקום אחר, לא מהמקום הברור שבאתי איתו בעבר. אבל מה אני מקבל? היא תוקפת אותי, מאשימה אותי "אתה לא מנסה אפילו".

מסתבר שכלי התקשורת שרכש בסדנה לא תמיד עובדים, בת-הזוג לא נותנת בו אמון ולא משתתפת ב"משחק".

סיכום ודיון

מחקר זה עקב אחר התמורות באופן הדיבור של אסירים בעקבות השתתפותם בסדנה על זוגיות המתקיימת בכלא, תמורות שעליהן הם דיווחו במהלכה של הסדנה ובראיונות אישיים עם חלק מהם. משימוש תכוף בשפה אלימה, רוויה בציוויים, בבוטות ובהתעלמות מן האחר מצד אחד, ומהעדר דיבור בשל אי-יכולת לבטא רגשות או הימנעות מכך מצד שני, הם עוברים להתנסות בקשב ובדיבור המקבל את הזולת

והמבטא התחשבות, הבנה ורגש. מבחינה לשונית הם עוברים מדיבור הפועל על הזולת ועל עצמם באופן אחד לדיבור הפועל עליהם באופן אחר, וזאת באמצעות אימוץ צופן לשוני האופייני לקבוצה חברתית שונה מזו שגדלו בה ומשתייכים אליה. המעבר מפעולת דיבור אחת לשנייה ומצופן לשוני אחד לאחר עשוי אפוא לבטא גם שינוי בתפיסת העצמי של האסירים ובדרך הפעולה החברתית שלהם.

בהבדל מתוכנית החובה הטיפולית- קוגניטיבית לתיקון האסירים שת יארה פוקס (Fox, 1999), סדנת PAIRS המתקיימת בבתי הסוהר, היא תוכנית רשות המופעלת על ידי מתנדבים מן החוץ, ואינה מכוונת להוצאת משתתפיה מן הפשע על ידי הכרה בחטאם או בכל דרך אחרת. היא מציעה להם שינוי מאוד ספציפי – ביחסים עם בת הזוג – אשר אותו המשתתפים מלכתחילה מוכנים ואף רוצים לקבל, גם אם אולי מטעמים תועלתניים, בשל הזדקקותם לתמיכת בת הזוג. "ללמוד שפה פירושו ללמוד בעת ובעונה אחת שאותה שפה תשתלם ב מצב זה או אחר" (בורדייה, 2005, עמ' 101). בתוכנית שמתארת פוקס, האמצעי העיקרי לשינוי הוא שיח של וידוי ולימוד שפה חדשה שמציעים המנחים. גם בתוכנית המתוארת בעבודה זו עומד במרכז לימוד שפה חדשה וישנו מרכיב של וידוי, אך הם פועל יוצא של רצון המשתתף בסדנה לשנות את דרכי השיח עם בת הזוג, בין אם כאסטרטגיה ובין אם כטרנספורמציה של האישיות.

שיח הסדנה ופעילויותיה, נשא מסר שאמר שהדרך להבטחת התמיכה של בת- הזוג וההתקבלות אצלה, היא באמצעות אימוץ צופן לשוני של זוגיות מודרנית, מערבית, בורגנית, והינתקות מהצופן ששימש רבים מהמשתתפים עד אז ואופיין בגילויים של תוקפנות פיזית ומילולית ו/או בהתעלמות מהאחר והעדר דיבור, התנהגות שביטאה כוחנות והשפלה. השינוי התבטא בכוננות לאמץ התנהגות שונה ודרך דיבור אחרת, שעיקריה הם הבעת רגש, שיח של הדדיות והקשבה, הבנה ואמפטיה. הדיבור נעשה מחושב יותר ופחות ספונטני. פעולות הדיבור קבלו תפקיד חדש: לא להכניע את בת הזוג אלא לבנות איתה יחסים של אמון. האינטראקציה השונה חייבה, על פניה, גם לכונן מחדש את העצמי. באמצעות פעולות הדיבור מהסוג הנלמד, לא רק התקשורת עם הזולת אמורה להשתנות, אלא הדובר עצמו – באופן בו הוא תופס את הזולת ואת עצמו ביחס לזולת – עשוי להשתנות. זהו הפן הרפלקסיבי של הדיבור. השיח שהתפתח בסדנה אפשר התנסות בצופן לשוני זה ובמידה מסוימת גם ביצוע חוזר ונשנה של ו. ואמנם חלק ממשתתפי הסדנאות ספרו שהם רכשו דרך דיבור אחרת מזו שהיו רגילים לה קודם לכן, או שניסו לסגל אותה לעצמם בשיח שלהם עם בת הזוג, ולעיתים גם עם אחרים, כבר בתקופת המאסר. תהליך זה כרוך במה שאלאור (2006, עמ' 92) כנתה, בהקשר אחר, רכישת שפה שתבנה עולם חלופי לזה שהרוכשים חיו בו בעבר ונתפס אז כמובן מאליו. היו משתתפים אשר חשו שהשינוי אכן משפיע לטובה על היחסים עם בת הזוג והיו גם כאלה שחששו שהשינוי יתקבל בתמיהה, אם לא בחשד ובהסתייגות.

הסדנה, לפי עדות משתתפיה, הרחיבה את הרפרטואר של פעולות הדיבור העומדות לרשותם. הם יכלו עתה לעשות בלשונם פעולות מגוונות יותר ממה שהיו מסוגלים לעשות בה קודם לכן. כך הם הרחיבו את כושרם כסוכנים (agents), דהיינו כבעלי פוטנציאל פעולה נרחב יותר הנושאים באחריות לפעולתם, כבעלי אפשרות תמרון בין מצבים והשפעה על פעולות הזולת, אך בדרכים אחרות ואולי גם למטרות אחרות מאלה ששימשו אותם בעולם הפשע. בשלב חיים זה של האסירים משתתפי הסדנאות ובנסיבות של פעילותם הסדנאית, יכולת זאת הצטרפה היטב לרצון לפתוח דף חדש ביחסים עם בת- הזוג, או לפחות לזכות בתמיכה רגשית שלה. אך באותה מידה מיומנות זו יכולה – אך בהחלט לא חייבת – להיות מנוצלת כאסטרטגיית שליטה וכאמצעי להשגת רווחי הון אישיים, כפי שהראה בורדייה (2005). בתקופת המאסר הדיבור השונה עשוי להתבטא בהבטחת הנאמנות והתמיכה של בת- הזוג, ולאחריה – בהמשך ההתייחסות הפטריארכלית-מציואיסטית בדרכים "נאורות" יותר. פוקו (2005) כבר הראה שאחד המאפיינים של חברה מודרנית הוא המעבר משליטה באמצעות כוחנות פיזית לשליטה באמצעות השיח.

גם אם לא נייחס לשימוש בצופן הדיבור החדש של משתתפי הסדנה כוונות מניפולטיביות של העמדת פנים, הונאה או ניצול של בת הזוג – מה גם שלא היו לנו עדויות לכך – עצם ההבדל בין המצב של שיח הסדנה או של הראיון עם החוקר, לבין זה של המפגש עם בת הזוג, עשוי ליצור פער, אם לא ניגוד, בין הדיבור כאן לדיבור שם. דרידה (Derrida, 1982) טען שהמאפיין של מבעים פרפורמטיביים הוא שהם פעולות לשוניות טקסיות שאינן תלויות בהכרח בכוונה מצידו של הדובר, אלא בציטוט של מה שמקובל או ראוי להיאמר בנסיבות מסוימות ובתנאים הקיימים בנסיבות הללו. המשתתפים מודעים לפער אפשרי זה בין שיח הסדנה לדיבור ממשי עם בת הזוג. על כן אין זה מפתיע לשמוע שכמה מהם אינם בטוחים שבת הזוג תקבל בברכה את הדיבור החדש, או שלא תחשוד בו. מעבר לכך, אופן הדיבור החדש מציע יחסים מסוג אחר בין בני הזוג ועל ידי כך עשויים לפגוע בשגרות שהתקבעו ביניהם והסתגלו אליהם, לטוב או לרע (Garfinkel, 1984).

למרות הביטויים הרבים של הצורך בתמיכת בת הזוג והבטחת נאמנותה בעת הישיבה בכלא, לרבים ממשתתפי הסדנה יש דימוי בסיסי נחות של האישה: בוגדנות ("כולם זונות"), חנפנות, יכולת מוגבלת, בזבזנות וכד' ("אני בא ממקום שאני לא בוטח בנשים. בעיניי אי אפשר לתת אמון באישה. אישה היא בוגדנית, לא נאמנה"). מנחי הסדנה אינם מנסים לתקוף ישירות דימויים אלה. זה אינו הולם את רוח הסדנה, המבוססת על שיחה פתוחה, ואת מטרותיה⁷, מה גם שהסיכוי להצליח בכך בסדנה קצרה אינו גדול.

בדומה לסטודנט השחור של גומפ רץ (Gumperz, 1982), שסיגל לעצמו שפה אחת בדברו עם הפרופסור ושפה אחרת כאשר תאר שיחה זו לחבריו, וכך מצא דרך לחיות בשני העולמות, אפשר לומר שהאסירים גם הם מסגלים לעצמם באמצעות הסדנה יכולת לשניות לשונית: צופן דיבור אחד בשיחתם עם חבריהם לכלא כאשר הם באגף, או עם ח בריהם לעולם העברייני, וצופן דיבור אחר בדברם עם בת הזוג. "השתלת השפה החדשה כרוכה בדיאלוג מתמיד עם השפה הקיימת" (אלאור, 2006, עמ' 92). קולינס (Collins, 1993) דיבר על מצב של ניגודיות (contradiction) בין האילוצים החברתיים המבנים לאנשים צופן לשוני מסוים, אילוצים שהם מעין גזרת גורל (כגון שיוך מעמדי או מגדרי), לבין היכולת של אותם אנשים להיות סוכנים, דהיינו לפעול ולתמרן ואף לנצל את האילוצים לפעולת דיבור יוצרת, שאינה מוגבלת על ידי הצופן של סביבת המוצא. יכולת זו מאפשרת להם לרכוש מבט מורכב ויצירתי יותר על המציאות ואף לכוון את זהותם מחדש, באופן אחר. אחד האסירים אומר לחבריו לסדנה בעקבות דברים שאומר עליו משתתף בשם אחמד: "פעם כל מי שהיה מתקרב אלי הייתי מתפרץ עליו. היום אני יודע מי בא לעזור לי. יש לי יותר מובחנות, אני את אחמד מכיר מהמחלקה, יודע שהוא אוהב לעקוץ, אני יודע שהוא אוהב לעקוץ אותי, אני יודע איך להתנהג אתו" (שניהם צוחקים).

אם להשתמש במונחים של ריקר (2006), פעולת התרגום משפה לשפה, מקנה יכולת להכיר את האחר ולראות את המציאות מנקודת מבט שונה מזו שמקנה לו לאדם השפה /התרבות שנולד בה. שינוי הצופן הלשוני בו משתמשים האסירים משתתפי הסדנה משנה, כאמור, אצל חלק מהם קודם כול את ההתייחסות אל בת הזוג ואת תפיסת העצמי ביחס אליה. בעקבות שינוי זה עשוי להיסדק הדימוי הישן של האישה ויכולה להתאפשר הבניית דימוי אחר שלה, דימוי המכיר באנושיותה ובהיותה גם היא סוכנת בעלת יכולות פעולה השונות מאלה הכלולות בסטריאוטיפ הנשי שיש לכמה מאותם אסירים. הסיכוי לשינוי תלוי במידה רבה ביצירת מסגרות המשך לסדנה, במיוחד לאחר השחרור, מסגרות שייצרו סביבת שיח תומכת, המאפשרת לדיבור החדש להיפך למופע הולך ונמשך, קרוב מבחינת מקום וזמן לשיח היומיומי המתנהל בין בני הזוג.

שתי מגבלות בולטות למחקר זה: העדר עדויות ישירות על השיח בין האסיר לבת הזוג שלו והבאה עקיפה בלבד – באמצעות דברי האסיר בסדנה – של התגובה של בת הזוג לדיבור החדש של האסיר. המשכו המתוכנן של מחקר זה – ראיונות עם בנות הזוג – מתכוון לענות במידת מה על החסרים הללו.

מקורות

אלאור, ת' (2006). **מקומות שמורים: מגדר ואתניות במחוזות הדת והתשובה**. תל אביב: עם עובד.

באטלר, ג' (2001). **קוויר באופן ביקורתי**. תרגמה ד' רז. תל אביב: רסלינג.

בורדייה, פי (2005) [1984]. מה פשרו של דיבור. בתוך **שאלות בסוציולוגיה** (עמ' 99-111). תרגם א' להב. תל אביב: רסלינג.

יסעור בורוכוביץ, די (2003). **אלימות אינטימית: עולמם הרגשי של גברים מכים**. תל אביב: רסלינג.

עינת, תי (2005). **שפה אסורה: החיים והמילים בין כותלי הכלא**. תל אביב: שוקן.

פוקו, מ' (1986) [1972]. **תולדות השיגעון בעידן התבונה**. תרגם א' אמיר. ירושלים: כתר.

פוקו, מ' (2005) [2002]. **סדר השיח**. תרגם נ' ברום. תל אביב: בבל.

ריקר, פי (2006) [2004]. **על התרגום**. תרגם ש' רוזינסקי. תל אביב: רסלינג.

Austin, J. (1962). *How to do things with words*. London : Oxford University Press.

Bamberg, M. & Moissinac, L. (2003). Discourse development. In A. C. Graesser, M. A. Gernsbacher & S. R. Goldman (Eds.), *Handbook of discourse practices* (pp. 395-438). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Bernstein, B. (1970). *Class, codes and control, vol. 1: Theoretical studies towards a sociology of language*. London: Routledge and Kegan Paul.

Billig, M. (1999). *Freudian repression: Conversation creating the unconscious*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, P. & Passeron, J. C. (1977). *Reproduction in education, society and culture*. London: Sage.

Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York and London: Routledge.

Butler, J. (1993). *Bodies that matter: On the discursive limits of sex*. New York and London: Routledge.

Collins, J. (1993). Determination and contradiction: An appreciation and critique of the work of Pierre Bourdieu on language and education. In: C. Calhoun, E. LiPuma & M. Postone (Eds.), *Bourdieu: Critical perspectives* (pp.116-138). Chicago: Chicago University Press.

- Derrida, J. (1982) [1972]. *Margins of philosophy*. Translated by A. Bass. Chicago: Chicago University Press.
- Fox, K. J. (1999). Changing violent minds: Discursive correction and resistance in the cognitive treatment of violent offenders in prison. *Social Problems*, 46(1), 88-103.
- Garfinkel, H. (1984). *Studies in ethnomethodology*. Oxford: Blackwell.
- Gordon, L. H. (2003). The saga of the development of PAIRS. In: R. Demaria & H. Therese (Eds.), *Building intimate relationships* (pp. 19-41). New York: Brunner-Routledge.
- Gumperz, J. (1971). *Language in social groups*. Stanford: Stanford University Press.
- Gumperz, J. (1982). *Discourse strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haney, C. (2006). *Reforming punishment: Psychological limits to the pains of imprisonment*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Hines, C. (2003). *The University of Chicago: Theories of media: Keywords glossary: Code*. <http://csmt.uchicago.edu/glossary2004/code.htm>. Retrieved 7/7/08.
- Hull, G. A. & Greeno, J. G. (2006). Identity and agency in nonschool and school worlds. In: Z. Bekerman, N. Burbles & D. Silberman-Keller (Eds.), *Learning in places: The informal education reader* (pp. 77-98). New York: Peter Lang.
- Lilly Cheng, L. R. (2007). Codes and contexts: Exploring linguistic, cultural, and social intelligence. *The ASHA Leader*, 12(7), 8-9, 32-33.
- Maruna, S. (2000). *Making good: How ex-convicts reform and rebuild their lives*. Washington, DC: American Psychological Association.
- O'Connor, P. E. (2000). *Speaking of crime: Narratives of prisoners*. Lincoln and London: University of Nebraska Press.

- Ramazanoğlu, C. with Holland, J. (2002). *Feminist methodology: Challenges and choices*. London: Sage.
- Rhodes, L. A. (2005). Changing the subject: Conversation in Supermax. *Cultural Anthropology*, 20, 3, 388-411.
- Searle, J. (1979). *Expression and meaning: Studies in the theory of speech acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sykes, G. M. (1958). *The society of captives: A study of a maximum security prison*. Princeton: Princeton University Press.

¹ על פי הגדרה אחת צופן לשוני הוא "אופן יצירת משמעות של מבע בקהילה לשונית" (Hines, 2003). על פי הגדרה אחרת צפנים לשוניים הם "כלים להעברת משמעות. [הם] מוגדרים תרבותית ונשלטים על ידי כללים. הסוגים השונים של צפנים, מילוליים, לא-מילוליים, על-לשוניים ושיח יכולים להיות פורמליים או לא פורמליים והכללים לשימוש בהם יכולים להשתנות לפי ההקשר בו משתמשים בהם" (Lilly Cheng, 2007).

² Practical Application of Intimate Relationship Skills.

³ הקורס, אליו מתקבלים בעלי תואר ראשון במקצועות רלוונטיים, הוא בן שני סמסטרים ולאחריו נדרשים המשתתפים לעשות פרקטיקום, המתבטא בהנחיה מודרכת (לרוב בזוגות) של סדנה קבוצתית בת 12 פגישות על פי עקרונות השיטה. הקורס מנוהל ומודרך על ידי המחבר השני.

⁴ הראיונות נערכו על ידי עורכי המחקר וכן על ידי גב' איריס אהרון, מורה יועצת בעלת תואר שני ויועצת משפחתית מוסמכת. תודתנו נתונה לה.

⁵ לא תמיד נתנה אפשרות להכניס מכשיר הקלטה לבית הסוהר.

⁶ תוכנית PAIRS לא נבנתה עבור אסירים ולא נועדה דווקא להם. היא מופעלת גם במסגרות אזרחיות שונות.

⁷ המשתתפים אינם נשאלים ואינם מתבקשים לספר במפגשי הסדנה על עברם העברייני ועל נסיבות מאסרם, אף כי ישנם המספרים על כך ביוזמתם.